

Knjižnična građa tiskana u tiskari Franjevačkoga samostana u Osijeku – začetak tiskarstva u Slavoniji

MARINA VINAJ* – IVANA KNEŽEVIĆ KRIŽIĆ**

• <https://doi.org/10.31823/d.28.1.4> •

UDK: 027.6:27-788(497.5 Osijek) • Pregledni članak

Primljeno: 28. studenog 2018. • Prihvaćeno: 11. veljače 2020.

Sažetak: Tiskarstvo u Osijeku zaživjelo je dolaskom franjevac a i osnutkom prve tiskare na tom području 1735. godine. Franjevcima je bilo dopušteno u samostanu otvoriti malu tiskaru za potrebe provincije. Pojava prve tiskare u Osijeku povezana je umnogome s društvenim i političkim prilikama ondašnjega grada, koji se nakon odlaska Turaka polako pretvarao u urbano središte Slavonije. Otvaranje škola i visokoga učilišta ostavilo je traga i u prvim naslovima tiskovina osječkih profesora, ali i studenata. Franjevci su iznimno cijenili knjigu te su franjevačke knjižnice i prve organizirane knjižne zbirke u nas. Najstarija izdanja osječkih franjevaca čuvaju se u Zavičajnoj zbirci Essekiana Muzeja Slavonije, ali i u franjevačkim knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Prepoznavanje i vrjednovanje franjevačkih knjižnih zbirki preduvjet je za proučavanje kulturne povijesti Osijeka i Slavonije.

Ključne riječi: franjevci, Osijek, tiskara, knjižnica, visoko učilište, Zavičajna zbirka Essekiana.

Uvod

Oslobođenje od turske vladavine, nakon stoljeća i pol, Slavonija je dočekala krajem 17. stoljeća. Duhovno i materijalno opustjelu zemlju valjalo je izgraditi, ali i »poučiti narod u krjepostima, domovinskim pravima i dužnostima, kako bi se iskorijenili poroci«,¹ kako je nalagao i Hrvatski sabor 1698. godine.

¹ F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2002., 193.

* dr. sc. Marina Vinaj,
Muzej Slavonije,
Trg Sv. Trojstva 6,
31 000 Osijek, Hrvatska,
marina.vinaj@mso.hr

** Ivana Knežević Križić,
Muzej Slavonije,
Trg Sv. Trojstva 6,
31 000 Osijek, Hrvatska,
ivana.knezevic@mso.hr

Upravo je Katolička Crkva svojim djelovanjem umnogome doprinijela širenju vjerskoga, ali i obrazovnoga nauka. Početkom 18. stoljeća u Slavoniji djeluju franjevci redovničke provincije Bosne Srebrene, nastojeći u Osijeku, političkome i upravnome središtu Slavonije, potaknuti osnutak franjevačkih škola. Te su škole pružale odgoj i izobrazbu, ali bile su i važna kulturna središta.

1. Povijest Franjevačkoga samostana i crkve te osnutak franjevačkih učilišta

Dolazak franjevacu u grad zabilježen je u izvorima² postavljanjem drvenoga oltara i križa na mjestu današnje franjevačke crkve Sv. Križa ili sv. Antuna, kako je zovu Osječani. Franjevac Šimun iz Bača, uz još prisutne tragove dugoga turskoga trajanja, postavlja znakovlje budućega samostana i crkve u gradu. Samostan je izgrađen 1705. godine, a nadograđen 1719. godine. Gradnja crkve započela je 1708. godine i trajala do 1932. godine.³

Upravo su samostani, nakon dugoga materijalnoga i moralnoga pustošenja Slavonije, postajali prostori duhovne obnove u kojima su se počele otvarati prve škole i visoka učilišta. Kako navodi Franjo Emanuel Hoško: »(...) već na početku 18. st. organizirala je Provincija Bosna Srebrena školovanje svoga pomlatka osnovavši kuće novicijata i profesorija te učilišta filozofije.«⁴

Stoga je Upravno vijeće Provincije 1707. godine odlučilo da se u Osijeku treba osnovati filozofsko učilište. Uz postojeće samostane u Velikoj i Našicama u kojima su postojale tzv. gramatičke škole⁵ te filozofsko učilište u Budimu i Osijek postaje visokoškolski franjevački centar.⁶ U Osijeku se 1724. godine otvara i druga visoka škola – franjevačko bogoslovno učilište koje su pohađali samo oni koji su završili filozofsko učilište. Bogoslovno učilište bilo je treće učilište dogmatske ili spekulativne teologije u Provinciji, uz učilišta u Budimu i Šibeniku.⁷

Djelovanje dvaju visokih učilišta u Osijeku tijekom tri desetljeća 18. stoljeća⁸ ocijenjeno je iznimno visoko u franjevačkome redu te obnovljeno filozofsko učilište

² Radovi Franje Emanuela Hoška, Josipa Bösendorfera i Vatroslava Frkina.

³ Usp. J. BÖSENDORFER, *Franjevci u Osijeku*, Osijek, 1933., 14-22.

⁴ F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 199.

⁵ Filozofskom učilištu prethodila je naobrazba u gramatičkim školama, u kojima se stjecala srednjoškolska izobrazba.

⁶ Usp. F. E. HOŠKO, *Studium generale u povijesti osječkog visokog školstva*, u: *Tri stoljeća visokog školstva u Osijeku*, Osijek, 2001., 16-36.

⁷ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 209-210.

⁸ Učilište filozofije (1707. – 1724.), Učilište teologije (1724. – 1735.).

zajedno s bogoslovnim postaje Generalnim učilištem prvoga razreda (*Studium generale theologicum*). Generalna učilišta u franjevačkome redu bila su visoke škole najvišega ranga, a profesori nakon deset godina rada dobivali su pravo na najviši prosvjetni naslov franjevačkoga reda – lektor jubilat.⁹

Generalno učilište i njegovi profesori svojim su djelovanjem u nastavi, ali i izvan crkvenih okvira, umnogome utjecali na duh Osijeka kao kulturnoga središta Slavonije 18. stoljeća. Godine 1757. na području Ugarske, Slavonije i Srijema osnovana je Provincija sv. Ivana Kapistrana u kojoj osječko Generalno učilište ostaje sve do 1783. godine.¹⁰

2. Knjižnice – središta znanja i pismenosti

Kako navodi Franjo Emanuel Hoško, djelovanje franjevačkih visokih škola jamstvo je nastanka i uređenja knjižnica u samostanima gdje su te škole djelovale, a u isto vrijeme one su svojim radom jasno određivale i sadržaj knjiga koje su našle mjesto u tim knjižnicama.¹¹

Upravo su franjevačke samostanske knjižne zbirke prve valjano organizirane i ustrojene knjižnice u Slavoniji. Uredbom općega zbora Franjevačkoga reda 1593. godine u Valladolidu određeno je da svaki samostan mora imati onoliko knjiga koliko je potrebno redovnicima i nastavnicima franjevačkih škola. Tom je uredbom osigurano postojanje knjižnice u samostanu, ali i redovita nabava knjižničnoga gradiva za potrebe nastave. Sadržaj knjižničnoga gradiva činile su filozofske i teološke teze koje su korištene pri javnim raspravama, ali i djela samih franjevaca. Riječ je o hagiografskim spisima, zbirkama propovijedi, kalendarima, leksikografskim djelima, molitvenicima.¹² Ustroj prvih knjižnica izvan samostana umnogome je slijedio ustroj samostanskih knjižnih zbirki, a obrazovni rad franjevaca u svjetovnim školama utjecao je i na prepoznavanje i valjano organiziranje školskih knjižnica.¹³

⁹ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 229.

¹⁰ Usp. *Blago Knjižnice Franjevačkog samostana u Osijeku: izbor: katalog izložbe*, Osijek, 2002., 9.

¹¹ Usp. F. E. HOŠKO, Dragocjeno blago franjevačkih knjižnica gornje Hrvatske (uvod), u: V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495. – 1850.*, Zagreb, 2008., 24.

¹² *Isto*, 27.

¹³ Usp. V. BURIĆ, Gimnazijska knjižnica kao cjelina u Knjižnici Muzeja Slavonije, u: *Osječki zbornik* 21(1991.), 175-200.

Pišući o knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, Vatroslav Frkin¹⁴ ističe njihovu iznimnu spomeničku vrijednost. Sustavno popisujući knjižničnu, ali i arhivsku samostansku građu, upozoravajući na dragocjenu rukopisnu i tiskopisnu baštinu, otvara prostore stoljećima zatočene kulturno-povijesne građe bez koje je iščitavanje i tumačenje naše prošlosti uistinu nemoguće. Određuje ih osobitim studijskim bibliotekama važnim za proučavanje filozofske i teološke nastave od 17. do 19. stoljeća u Hrvatskoj, ali i za povijest hrvatske književnosti, jezikoslovlja, a napose kršćanske duhovnosti.¹⁵

3. Knjižnica Franjevačkoga samostana u Osijeku

Osijek svojim visokim školama (učilištima) filozofije i teologije postaje franjevačko prosvjetno središte Slavonije tijekom 18. stoljeća. Sustavno prikupljanje knjižnične građe, poput ostalih samostanskih zbirki, možemo pratiti u sačuvanoj zbirci, nažalost, do danas još u potpunosti nesređenoj i neobrađenoj.

Koliko je primjeraka brojila knjižnica osječkoga samostana i tko su bili njezini rizičari, pronalazimo tek fragmentarno u stručnoj literaturi i arhivskim izvorima.¹⁶ Podatci o broju bibliografskih jedinica kreću se od 20 000¹⁷ do 9 000¹⁸ primjeraka. Skloniji smo vjerovati da je riječ o oko 10 000 bibliografskih jedinica¹⁹ smještenih u neadekvatne samostanske prostore. Sadržajno, najveći dio građe religiozne je tematike, ali velik je broj djela s područja književnosti, filozofije, povijesti, prava.

¹⁴ Usp. V. FRKIN, Rad u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije svetih Ćirila i Metoda, u: *Vijesti Društva bibliotekara Istre* 10(1993.)12, 18-20.

¹⁵ Usp. F. E. HOŠKO, Dragocjeno blago franjevačkih knjižnica gornje Hrvatske (uvod), 25.

¹⁶ Usp. J. BÖSENDORFER, *Franjevci u Osijeku*; M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb, 1978.; M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, I, Osijek, 1981.; M. BATOROVIĆ, Sakralna zbirka Franjevačkog samostana u Osijeku, u: *Informatica museologica* 20(1989.)3-4, 53-55.; P. CVEKAN, *Osječki Franjevci*, Osijek, 1987.; S. SRŠAN, *Osječki ljetopisi 1686. – 1945.*, Osijek, 1993.; V. FRKIN, Hrvatske rijetke knjige u Knjižnici Franjevačkog samostana u Osijeku, u: *Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 2(1993.)1-3, 75-99.; *Blago Knjižnice Franjevačkog samostana u Osijeku: izbor: katalog izložbe*; D. KUŠEN, Obrada i opis arhivskog gradiva u arhivima franjevačkih samostana istočne Hrvatske, u: *Arhivska služba na pragu pristupa Hrvatske Europskoj uniji: 41. savjetovanje*, Zagreb, 2007.; V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495. – 1850.*; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Franjevci u Osijeku* (Osvrt na djelovanje i značenje u prvoj polovici 18. stoljeća), u: T. MELNIK, *Zbornik o fra Antunu Bačiću*, Slavonski Brod – Našice, 2013., 98.-109.

¹⁷ Usp. *Blago Knjižnice Franjevačkog samostana u Osijeku: izbor: katalog izložbe*, 11.

¹⁸ Usp. M. BATOROVIĆ, Sakralna zbirka Franjevačkog samostana u Osijeku, 53.

¹⁹ Tijekom 2015. godine studenti Knjižničarstva Odjela za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku proveli su dio terenske nastave u Franjevačkome samostanu u Osijeku izmještajući knjižničnu građu iz prostora predviđenih za obnovu.

Također velik broj naslova serijskih publikacija pokazuje širok interes korisnika i iznimnu aktivnost knjižnice.

Poznato je da su u osječkom samostanu postojale i dvije inkunabule.²⁰ O njima pišu Ivan Medved²¹ i gvardijan Franjevačkoga samostana o. Kapistran Geci.

Zabilježeno je i 57 naslova u 38 svezaka knjiga 16. stoljeća.²² Riječ je o djelima tiskanim u poznatim europskim tiskarama. Uz crkvena djela nalazimo i djela poznatih povjesničara i pravnika. Posebno valja istaknuti i uvez knjiga 16. stoljeća koji svojim zanimljivim ukrasima u slijepome tisku knjizi dodaje i element umjetničke vrijednosti. Svaka od tih knjiga na svoj način pripovijeda o svome vlasniku, autoru, tiskaru. Prateći elemente uveza, ex librisa, ukrasa, posveta, kontekstualiziramo vrijeme i način na koji je knjiga, tada iznimna dragocjenost, došla u samostansku knjižnicu.

Popisana su sva djela hrvatskih autora do polovice 19. stoljeća i uvrštena u već spominjanu *Bibliografiju knjiga hrvatskih autora*.²³ Preko tristo naslova hrvatskih autora pohranjeno je u knjižnici Franjevačkoga samostana u Osijeku. U knjižnici se nalazi i dijelom sačuvana dokumentacija. Riječ je o inventarnoj rukopisnoj knjizi iz 1942. godine te abecednom katalogu na listićima. U sačuvanoj bilježnici pratimo i posudbu knjižnične građe. Vrijedan knjižnični fond najstarije organizirane knjižnične zbirke u Osijeku, s građom koja je prikupljena radi upotpunjavanja znanja profesora i studenata osječkih visokih škola, s vremenom je postao zanimljiv i brojnim istraživačima izvan samostana. Zanimljivo je stoga prenijeti zapis o samostanskoj knjižnici iz osječkoga dnevnika *Hrvatski list*²⁴, a koji su osječki franjevci kao povijesno zanimljiv podatak postavili i na svoje mrežne stranice.²⁵

»Hrvatski list, ponedjeljak, 14. ožujka 1932.

Uređenje biblioteke i arhiva u franjevačkom samostanu.

Od vremena kako su se osječki franjevci preselili iz starog samostana (bivša Franciskanerkaserne) u sadanji svoj samostan (bivši isusovački kolegij),

²⁰ Usp. J. BADALIĆ, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 1952.

²¹ Usp. I. MEDVED, Osječki svjedoci početka knjigotiskarstva u Evropi. Prvotisci (inkunabule) u kolijevci osječkih knjižnica, u: *Hrvatski list* 21(1940.)336, 14.

²² Usp. *Knjige 16. stoljeća Franjevačkog samostana u Osijeku: katalog izložbe*, Osijek, 2003., 5.

²³ Usp. V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495. – 1850.*

²⁴ Uređenje biblioteke i arhiva u franjevačkom samostanu, u: *Hrvatski list* 13(1932.)74, 3.

²⁵ Dostupno na: <https://www.franjevci.com/povijest.html> (15. 11. 2016.)

nalazi se biblioteka (i arhiv) razbacana u jednoj tijesnoj sobici, bez stelaže i stolova. Knjige su ležale po podu i po malim policama. Učenjaci su ipak znali kakvo se znanstveno blago nalazi u toj sobici i dolazili su da prekapaju među tim knjigama. Prekapao je tu prof. Ferdo Šišić, dr. Rudolf Horvat, dr. J. Bösendorfer, dr. Matić i drugi, da i ne spominjemo i same članove samostana i njihovog bivšeg stanara prof. Ivana Medveda. Na to, da bi se ta sobica, zvana samostanska knjižnica, mogla preudeliti u pravu uređenu biblioteku, nije se moglo misliti kraj siromaštva samostana. Sadašnja uprava samostana, kako je preglala, da prigodom proslave 700-godišnjice smrti sv. Franje i sv. Ante obnovi crkvu, preuzela je i obnovu samostana, a i bogate knjigama ove knjižnice i arkiva. Prostrane su to sada prostorije, postavljene su stelaže, industrijalno poduzeće Kaiser-Semenoff postavilo na spomen Čudotvorcu svetom Antunu četiri metra dug hrastov stol, a tvrtka Povišil na isti spomen izvela prekrasne stolice; knjižnica je providena parketima, a što je glavno knjižnica je radom franjevaca po pojedinim znanstvenim strukama sortirana i uvedena u pregledne kataloge. Ta knjižnica i njezin arhiv je do danas rasvijetlila mnogu stranicu osječke povijesti, sada će moći to činiti još obilnije, pak smo zato uvjereni, da će i grad Osijek svoje doprinijeti, da se namire troškovi oko uređenja ove uzorno uređene biblioteke i arkiva. Gradski oci, kojima je poznat rodoljubni rad naših franjevaca moći će u svojoj sjednici od 17. o. mj. i opet pokazati svoju naklonost kulturnim ovim radnicima i franjevačkom samostanu.«

U svjetlu nade obnove samostanske knjižne riznice donosimo i podatak o radovima na uređenju prostora knjižnice, koja je od 17. listopada 2012. godine upisana u *Upisnik knjižnica*²⁶ kao Knjižnica Franjevačkoga samostana u Osijeku – Tvrđa, specijalna knjižnica u sastavu.

4. Franjevačka tiskara

Franjevci su u Osijeku osnovali prvu knjižnicu, a za potrebe Provincije, samostana i svoje visoke škole uredili su u samostanu i tiskaru.

»U staro su doba bile veoma u običaju javne rasprave iz teologije (...), pa su se i te disputacije štampale i prodavale. U kućnoj povijesti osječkih franjevaca često se spominju javne svečane teološke rasprave (...). Trebalo je nadalje štampati i 'direktorij', t. j. svećenički kalendar s odredbama i uputama za crkvene obrede u čitavoj godini, a oveći broj ima u knjižnici i štampanih prigodnih čestitaka, što su ih mar-

²⁶ Usp. Upisni list Knjižnice Franjevačkog samostana u Osijeku – Tvrđa (17. X. 2012.). Dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=202&kazid=4187> (10. 11. 2016.)

ljivo kovali učeni stihotvorci staroga Osijeka u čast štovanja vrijednih svečara.«²⁷ U spomenutoj kronici nalazimo i imena prvih tiskara i knjigoveža, franjevaca i laika koji su u samostanu, u gradu i Slavoniji započeli tiskarsku djelatnost, daleko nakon Europe i Zagreba, no otvorivši novo poglavlje osječke kulturne povijesti.

O najstarijoj osječkoj tiskari detaljno pišu Josip Bösendorfer i Marija Malbaša, a spominje ga u svome djelu i franjevac Emerik Pavić.²⁸ Iako nema točnoga datuma početka rada tiskare, i Bösendorfer i Malbaša slažu se da je upravo osnivanje Generalnoga učilišta potaknulo franjevce na početak tiskarske djelatnosti. Stoga rad prve osječke tiskare i vežemo za 1735. godinu.

5. Sačuvana djela Franjevačke tiskare u Zavičajnoj zbirci *Essekiana* Muzeja Slavonije

Koliko je primjeraka Franjevačke tiskare sačuvano, teško je sa sigurnošću reći. Josip Bösendorfer bilježi pet primjeraka,²⁹ dok Marija Malbaša, dugogodišnja voditeljica Knjižnice Muzeja Slavonije u Osijeku, u *Osječkoj bibliografiji*,³⁰ bilježi više naslova. Primjeri najstarijih osječkih tiskovina sačuvani su unutar Zavičajne zbirke *Essekiana*. *Osječka bibliografija* služi i kao katalog Zavičajne zbirke *Essekiana* Muzeja Slavonije, jer se najveći dio tiskovina popisanih u *Osječkoj bibliografiji* nalazi upravo u spomenutoj zbirci. *Osječka bibliografija* jedan je od najvrjednijih i najdragocjenijih popisa građe u Knjižnici Muzeja Slavonije, ali i daleko šire, jer sadrži zavičajnu građu koja se često ne može pronaći nigdje drugdje. Zavičajna zbirka smještena je u Muzej Slavonije jer je to bila jedina kulturna ustanova toga tipa u Osijeku krajem 19. i početkom 20. stoljeća.³¹ Pri dugogodišnjem radu na prikupljanju građe Marija Malbaša obilazila je i ustanove izvan Osijeka, kao što su muzeji u Vukovaru, Slavonskom Brodu, franjevački samostani u Našicama, Slavonskom Brodu i Šarengradu, gimnazija u Požegi, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Istražujući knjižne zbirke samostanskih riznica, ali i vrijed-

²⁷ I. MEDVED, Prvi osječki tipografi i knjigoveže, u: *Jubilarni almanah Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku*, Osijek, 1929., 85.

²⁸ Usp. J. BÖSENDORFER, Povijest tipografije u Osijeku, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske* 14 (1939.); M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb, 1978.; E. PAVIĆ, *Ramus viridantis olivae, in arcam militantis ecclesiae relatus, seu Paraphrastica, et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero s. Joannis a Capistrano nuncupatae*, Budae, 1766., 235.

²⁹ Usp. J. BÖSENDORFER, Povijest tipografije u Osijeku, 120-121.

³⁰ Usp. M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 19-28.

³¹ Usp. I. KNEŽEVIĆ, *Osječka bibliografija – od prikupljanja do digitalizacije*, u: *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema* 11-12 (2007. – 2008.) 1-2, 33.

nu muzejsku knjižnicu, Malbaša je definirala najstarije slavonske tiskovine. One u dijelu impresuma nose oznake *Ad. S. Crucem Essekini; In Metropoli Slavoniae Essekini, ad. S. Crucem*, bez jasno navedene tiskare, zajednička im je tipografija – oblik slova i ukrasi.

Marija Malbaša u *Osječkoj bibliografiji* navodi i djela koja su ostali autori (Hoško, Kukuljević, Petrik) zabilježili kao tiskovine osječkih franjevaca, ali ih ne nalazi u knjižnicama.³²

»Najstariji su produkti franjevačke tiskare t. zv. kanonploče (uokvireni tekstovi), što ih nalazimo po oltarima franjevačke crkve. (...) Stari su produkti i kratke molitvice ispod slike kojega sveca ili svetice božje.«³³ Muzej Slavonije ima sačuvan tek jedan tekst kanonske ploče bez navedenoga datuma. U Arhivu Franjevačkoga samostana zasigurno postoji više tiskovina na jednom listu. Uz kanonske ploče riječ je i o brojnim tiskanicama koje su za potrebe Grada izrađivali franjevci. Među njima su i kalfinski listovi, sačuvani u Muzeju Slavonije.

Muzej Slavonije čuva do sada najstariju poznatu osječku tiskovinu – tekst na bakropisu Johanna Eliasa Ridingera koji prikazuje svete obitelji: Joakima i Anu, Isusa, Mariju i Josipa, a u pozadini Zahariju, Elizabetu i Ivana Krstitelja kao maloga dječaka. U gornjem dijelu slike prikazan je Duh Sveti i Bog Otac s anđelima.³⁴ Datacija *In Studio generali, ad S. Crucem Essekini, Anno 1742.* taj tekst stavlja na početak *Osječke bibliografije*³⁵ te na sam začetak tiskarstva u Osijeku.³⁶ Riječ je o teološkim, dogmatskim tezama franjevca Filipa Radića³⁷, profesora Generalnoga učilišta, posvećenima skopskom nadbiskupu Mihaelu Summi koji je tada živio u Osijeku kao carski umirovljenik. Tekst teze, predgovor i posveta otisnuti su u baroknoj kartuši ispod slike.³⁸

³² Usp. F. E. HOŠKO, Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću, u *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja* 8(1976.), 10(1978.), 11(1979.); I. KUKULJEVIĆ, *Bibliografija hrvatska: dio prvi*, Zagreb, 1860.; G. PETRIK, *Bibliographia Hungarica 1712. – 1860.*, Budapeštini, 1888. – 1892.

³³ J. BÖSENDORFER, *Povijest tipografije u Osijeku*, 120.

³⁴ Usp. F. ZEFIQ, *Mihael Summa: nadbiskup skopski (1695. – 1777.)*, Osijek, 1994., 120.

³⁵ Usp. M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 19.

³⁶ Najstarija osječka tiskovina predstavlja tekst na bakropisu. Kako je Zavičajna zbirka *Essekiana* pretežito knjižna zbirka koja ne sadrži likovnu građu, spomenuti bakropis čuva se u Zbirci grafika Povijesnoga odjela Muzeja Slavonije.

³⁷ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 213.

³⁸ Usp. M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb, 1978., 13.; M. MALBAŠA, *Mihajlo Summa u Osijeku: povodom jedne slike*, u: *Osječki zbornik* 5(1956.), 151-158.

Slika 1. F. RADIĆ, *Theses theologico-dogmaticae, ex quarto sententiarum, de sacramento poenitentiae, juxta mentem doctoris subtilis Joannis Duns-Scoti expositae; consecratae vero illustrissimo, ac reverendissimo domino domino Michaeli Summa, Archiepiscopo dignissimo Scopiensi; ad S. Crucem Essekini, 1742.*

Kronika Franjevačkoga samostana spominje česte teološke javne rasprave, a tiskara je velik dio, zasigurno, i otisnula. Prva otisnuta knjiga u Osijeku svečana je rasprava iz teza o svim sakramentima profesora teologije Antuna Papuslića, nasljednika Filipa Radića na katedri teologije:³⁹ *Praelectiones theologicae ex libro quarto de sacrosanctis Ecclesiae catholicae... In Metropoli Slavoniae Essekini ad S. Crucem. Anno 1748.*⁴⁰

Iste godine u tiskari Franjevačkoga samostana u Osijeku otisnuto je još jedno Papuslićevo djelo, neškolska knjiga namijenjena franjevcima: *Sacer Mons Alverniae*.⁴¹

³⁹ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 234.

⁴⁰ M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978*, 19.

⁴¹ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 236.

Piis, ac devotis Seraphicae religionis cultoribus brevi, ac humili methodo Expositus (...)
*In Metropoli Slavoniae ad S. Crucem. Anno Domini 1748.*⁴²

Profesor teologije Antun Tomašević, Papuslićev kolega u profesorskoj službi,⁴³ objavio je svoj teološki spis: *Nodus Gordius de regula proxima actuum humanorum sive Conscientia (...)* Ss. theol. In liceo Essekiensi lectore generali. Cum permissu superiorum (1755.).⁴⁴

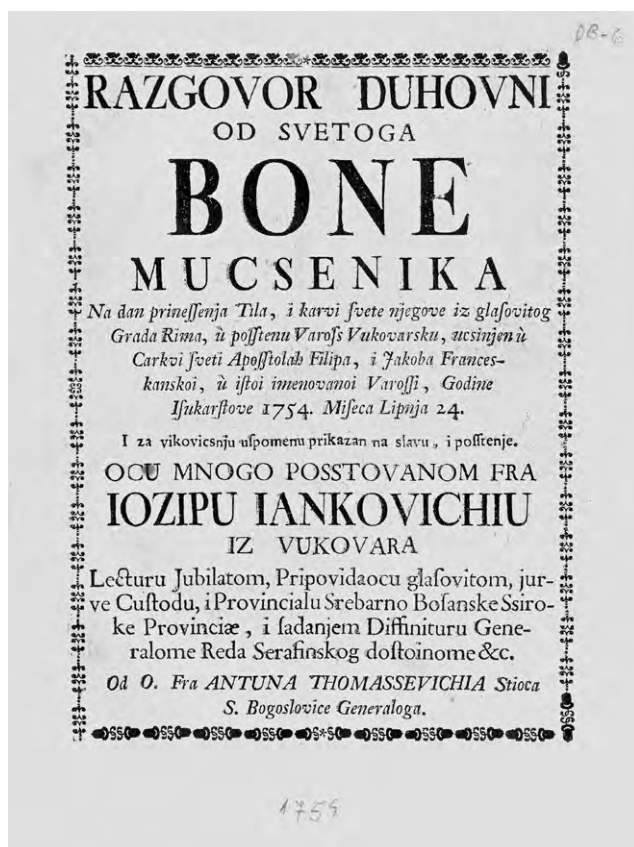
Slika 2. A. TOMAŠEVIĆ, *Nodus Gordius de regula proxima actuum humanorum sive Conscientia. Non clava Herculis, nec Macedonis gladio dissectus, verum theoretice resolutus juxta genuinum sensum, subtilis Joannis Duns-Scoti Doctoris Seraphici, Marianae innocentiae Defensoris invictissimi. Ac publice Valcovarini in Ecclesia ff. Min. de Observ. dedicatae Ss. apostolis Philippo et Jacobo, in qua nunc honorifice conservatur corpus S. Boni Martyris propugnatus, a religiosis fratribus Christophoro Tripskorn, et Antonio Jankovich studentibus generalibus; Essekini, 1755.*

⁴² M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 20.

⁴³ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 236.

⁴⁴ M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 21.

Tomašević je objavio i prvo djelo na hrvatskome jeziku, hagiografski tekst o sv. Boni. Riječ je o propovijedi koju je održao 24. lipnja 1754. godine u Vukovaru:⁴⁵ *Razgovor duhovni od svetoga Bone mucsenika. Na dan prinessenja tila, i karvi svete njegove iz glasovitog grada Rima (...)* S. Bogoslovice generaloga.⁴⁶

Slika 3. A. TOMAŠEVIĆ, *Razgovor duhovni od svetoga Bone mucsenika na dan prinessenja tila, i karvi svete njegove iz glasovitog grada Rima, u posstenu vaross Vukovarsku, ucsinjen u Carkvi sveti apostolab Filipa, i Jakoba Franceskanskoi, u istoi imenovanoi varossi, godine Isukarstove 1754. miseca lipnja 24. i za vikovicnsnju uspomenu prikazan na slavu, i posstenje ocu mnogo posstovanom fra Iozipu Iankovichiu iz Vukovara lecturu jubilatam, pripovidaocu glasovitom, jurve custodu, i provincialu Srebarno Bosanske ssiroke provinciae, i sadanjem diffinituru generalome reda serafinskog dostoinome etc.; 1755.*

⁴⁵ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 238.

⁴⁶ M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 20-21.

Djelo profesora Luke Čilića, priručnik ascetičkoga sadržaja koji je rezultat iskustva u odgoju novaka,⁴⁷ objelodanjeno je 1755. godine u Franjevačkoj tiskari: *Directa ad coelum via. Seu tres gradus perfectionis evangelicae, in quas observationes dispositae, non utilis solum, sed et necessariae tum religiosi (...) Anno 1755.*⁴⁸

6. Djela Franjevačke tiskare u drugima knjižnicama

Vrijedan fond franjevačkih knjižnica, a posebno onaj Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, nedovoljno je poznat, često nesređen i neobrađen.⁴⁹ Stoga je ranije spominjana publikacija Vatroslava Frkina i Miljenka Holzleitnera (*Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495. – 1850.*) iznimno dragocjena za nastavak istraživanja sačuvanih djela Franjevačke tiskare u Osijeku. U njoj nailazimo na naslove koji su pronađeni u knjižnicama izvan Osijeka.

Primjerice, osim u Zavičajnoj zbirci *Essekiana* Muzeja Slavonije, djelo Antuna Papslića iz 1748. godine *Sacer Mons Alverniae (...)* nalazimo i u samostanskim knjižnicama Cernika, Požege, Slavonskoga Broda i Šarengrada, kao privez uz teološku raspravu *Praelectiones theologicae.*⁵⁰

Nadalje, djelo Antuna Tomaševića *Razgovor duhovni od Svetoga Bone mucsenika* iz 1754. godine nalazi se još u knjižnicama franjevačkih samostana u Slavonskome Brodu i Požegi,⁵¹ dok se djelo *Nodus Gordius* istoga autora iz 1755. godine nalazi i u Slavonskome Brodu.⁵²

Podatke o postojanju rasprave Andrije Stojčevića *Adornandae unitatis pluralitas in Tribus unius ejusdemque naturae Divinae Personis ineffabiliter subsistens (...) Essekini*, 1759. Marija Malbaša preuzela je od Franje Emanuela Hoška,⁵³ dok ga Vatroslav

⁴⁷ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 241.

⁴⁸ M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 21.

⁴⁹ Spomeničke knjižnice u Bjelovaru, Cerniku, Čakovcu, Iloku, Karlovcu, Klanjcu, Kloštru Ivaniću, Krapini, Koprivnici, Našicama, Osijeku, Požegi, Samoboru, Slavonskom Brodu, Šarengradu, Trsatu, Varaždinu, Virovitici, Vukovaru i Zagrebu.

⁵⁰ Usp. V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495.-1850.*, 340, 376-377.

⁵¹ *Isto*, 469-470.

⁵² *Isto*, 328.

⁵³ M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 22.

Frkin i Miljenko Holzleitner pronalaze u knjižnicama franjevačkih samostana u Našicama i Slavonskome Brodu.⁵⁴

Kanonik i rektor biskupskoga sjemeništa u Pečuhu, pisac i pjesnik prigodničar Stjepan Adžić tiskao je u Franjevačkoj tiskari propovijed koju je održao na hrvatskom, a potom preveo na latinski jezik: *Sacerdos magnus Rev. P. Franciscus a Valkovarino Ordinis S. Francisci, Observ. Prov. S. Joannis a Capistrano definitior emeritus (...)* *Essekini, Ad Sanctam Crucem, 1767.*⁵⁵ Marija Malbaša bilježi da se ta tiskovina nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu,⁵⁶ dok isto djelo Vatroslav Frkin i Miljenko Holzleitner pronalaze i u knjižnici Franjevačkoga samostana u Slavonskome Brodu.

Nadalje, Marija Malbaša bilježi tiskane teze profesora teologije Ladislava Jezika iz 1768. godine: *Dum Conclusiones ex tractatu de sacramentis in genere. Publico certamini exposuere. Essekini ad S. Crucem Inventam anno 1768.* i pronalazi ih u samostanskoj knjižnici u Šarengradu⁵⁷, dok spomenuto djelo Vatroslav Frkin i Miljenko Holzleitner pronalaze u Iloku, Osijeku, Slavonskome Brodu, Šarengradu i Vukovaru, u više knjižnica kao privez.⁵⁸

U knjižnici samostana u Slavonskome Brodu sačuvana je zbirka molitvi na narodnome jeziku iz 1769. godine: *Mariinska devetina iliti Devetodnevno bogoljubstvo Sluxba, Litaniae i drughe kripostne molitvice... Essekini, Ad S. Crucem, 1769.*⁵⁹ Riječ je o djelu koje Marija Malbaša nije zabilježila u *Osječkoj bibliografiji* niti je pohranjeno u Zavičajnoj zbirci *Essekiana*.

U redakciji Ivana Velikanovića, književnika, profesora Generalnoga učilišta u Osijeku i provincijala Provincije sv. Ivana Kapistranskoga, tiskano je djelo *Enchiridion franciscanum complectens bullas declaratorias summorum pontificium Nicolai III. et Clementis V. super regulam S. P. Francisci minorum (...)* 1771. Marija Malbaša stavlja autorsku odrednicu, navodeći da je djelo pronađeno u Franjevačkome samostanu u Osijeku, a »prema karakteru slova i cijelom izgledu knjige to je rad franjevačke

⁵⁴ Usp. V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495.-1850.*, 360.

⁵⁵ *Isto*, 34.

⁵⁶ Usp. M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 24.

⁵⁷ *Isto*, 25.

⁵⁸ Usp. V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495.-1850.*, 112-113.

⁵⁹ *Isto*, 132.

tiskare.«.⁶⁰ Spomenuto djelo Vatroslav Frkin i Miljenko Holzleitner nalaze u Cerniku, Iloku, Požegi, Slavonskome Brodu, Šaregradu i Vukovaru.⁶¹

Kao provincijal, Ivan Velikanović objavio je priručnik za odgoj mladih franjevaca, napose novaka:⁶² *Regulae et testamentum Seraphici S. P. Francisci (...) in usum et commoditatem alumnorum, signanter novitiorum, servantis provinciae S. Joannis Capistrano. Reimpressa anno 1773.* Marija Malbaša spomenuto djelo bilježi u knjižnici Franjevačkoga samostana u Osijeku,⁶³ dok ga Vatroslav Frkin i Miljenko Holzleitner nalaze u Bjelovaru, Iloku, Karlovcu, Kloštru Ivaniću, Koprivnici, Našicama, Osijeku, Slavonskome Brodu, Šaregradu, Varaždinu, Virovitici, Vukovaru i Zagrebu.⁶⁴ Riječ je o priručniku koji je bio obavezna literatura svih samostanskih knjižnica.

7. Prestanak rada Franjevačke tiskare u Osijeku

Kako navodi Emil Laszowski: »Nekako u mjesecu rujnu 1772. izašla je kraljevska odredba, kojom su obustavljene sve tiskare, koje nijesu za to imale kraljevski privilegij. Tu je odredbu kr. hrvat. namjesničko vijeće 19. rujna i.g. pod br. 1072. dostavilo biskupu zagrebačkom, bosanskom, senjskom i svidničkom (grčko-katoličkom) i županijama. Po tom se imala obustaviti i tiskara osječkih Franjevaca. To je bio težak udarac ne samo za Franjevce, već i za oblasti i za privatnike, koji su se služili tom tiskarom. Iz svoje male skupštine od 6. veljače 1773. obratila se županija virovitička na kr. hrvatsko namjesničko vijeće molbom, da se ova tiskara ne obustavi, jer je to jedina u toj županiji i upravo u središtu njezinom, a štampanje knjiga i tiskanica u udaljenim tiskarama prouzročilo bi štetu i zastoj.«⁶⁵

Iako Josip Bösendorfer razlog gašenja tiskare osječkih franjevaca vidi u osnivanju i dobivanju privilegija tiskare Josipa Kurtzböcka u Beču za tiskanje ilirskih, vlaških i orijentalnih knjiga,⁶⁶ skloniji smo prihvatiti tumačenje Emila Laszowskoga. Nakon 1774. godine u kronici Franjevačkoga samostana ne nalazimo knjigoveže i tiskare.

⁶⁰ M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 26-27.

⁶¹ Usp. V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495.-1850.*, 157.

⁶² Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 261.

⁶³ Usp. M. MALBAŠA, *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978.*, 27.

⁶⁴ Usp. V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: 1495.-1850.*, 398.

⁶⁵ E. LASZOWSKI, Prve tiskare u Osijeku: dokinuće franjevačke i osnutak Divaldtove tiskare u Osijeku, u: *Hrvatski list* 17(1936.)356, 21.

⁶⁶ Usp. J. BÖSENDORFER, *Povijest tipografije u Osijeku*, 122.

Zasigurno je i održavanje tiskare bilo skupo i neisplativo.⁶⁷ Tiskara svojom opremom i mogućnostima više nije mogla odgovoriti zahtjevima ne samo franjevaca već grada koji se širio krajem 18. stoljeća, te mu je tiskara za potrebe svjetovnoga, vojnoga, gospodarskoga, pa i crkvenoga života bila neophodna. Gradska uprava prodala je opremu Franjevačke tiskare Ivanu Martinu Divaldu iz Budima. Obitelj Divald kroz tri je generacije obilježila osječko tiskarstvo, od 1775. godine pa sve do polovice 19. stoljeća.

Zaključna razmatranja

Uloga i važnost franjevaca u vjerskome, kulturnome i prosvjetnome životu Osijeka nakon odlaska Turaka nemjerljiva je. Začeci organiziranoga knjižničnoga djelovanja, prikupljanje i vrjednovanje knjige nastavilo je živjeti u bogatim knjižnicama osječkih gimnazija. Franjevačka tiskara u Osijeku bila je u službi potreba potpune organiziranosti visokih franjevačkih škola filozofije i teologije, kao i u službi neškoljskih literarnih djela osječkih profesora.⁶⁸ No, prije svega, u službi grada koji je svoj oslik počeo dobivati i u tiskarskome slogu, poput ostalih europskih gradova. Stoga su knjižne riznice franjevačkih samostana u nas, neprijeporno, izvorišta lokalne kulturne povijesti. Nažalost, još uvijek nesređene, nepopisane, nepoznate.

Na tragu obnove prostora knjižnice u Franjevačkome samostanu u Osijeku, buduće suradnje s akademskom zajednicom te uključivanjem građe u zajednički mrežni katalog Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda knjižnična ostavština osječkih franjevaca postat će i ostati dijelom kulturne baštine Osijeka i cijele Slavonije.

⁶⁷ Usp. F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 252.

⁶⁸ *Isto*.

LIBRARY MATERIALS PRINTED AT THE PRINTING HOUSE OF THE FRANCISCAN MONASTERY IN OSIJEK – THE BEGINNING OF PRINTING IN SLAVONIA

Marina VINAJ* – **Ivana KNEŽEVIĆ KRIŽIĆ****

Summary: *Printing in Osijek began with the arrival of the Franciscans and the establishment of the first printing house in the area in 1735. The Franciscans were allowed to open a small printing house in the monastery for the needs of the province. The emergence of the first printing house in Osijek is largely linked to the social and political circumstances in the city at the time, which after the departure of the Turks was slowly transforming into the urban center of Slavonia. The opening of schools and higher education institutions left a mark on the first titles of printed works by Osijek professors, but also students. The Franciscans had great appreciation for the book, and the Franciscan libraries were the first organized book collections in our country. The oldest editions of the Osijek Franciscans are kept in the Museum of Slavonia's Native Collection Essekiana, as well as in the Franciscan libraries of the Croatian Franciscan Province of St. Cyril and Methodius. Recognizing and evaluating Franciscan book collections is essential for studying the cultural history of Osijek and Slavonia.*

Keywords: *Franciscans, Osijek, printing house, library, higher education institution, Native Collection Essekiana.*

* Marina Vinaj, Ph.D., Museum of Slavonia, Trg Sv. Trojstva 6, 31 000 Osijek, Croatia, marina.vinaj@mso.hr

** Ivana Knežević Križić, Museum of Slavonia, Trg Sv. Trojstva 6, 31 000 Osijek, Croatia, ivana.knezevic@mso.hr